

NEKOLIKO ZMIJASTIH DVODIJELNIH FIBULA IZ DALMACIJE

Riječ je o četiri nedavno objavljene dvodijelne zmijaste fibule iz Dalmacije, iz središnjeg liburnskoga područja. Razmotrena je novija klasifikacija fibula, također njihova funkcija u ženskoj nošnji. Fibula iz Jokine Glavice komparirana je u nekim detaljima s fibulama iz Italije.

KLJUČNE RIJEČI: *dvodijelna zmijasta fibula, Jokina Glavica, Dragišić, Šopot-Perušić*

Kolegi Zdenku Brusiću posvećujem ovaj rad u spomen na dugogodišnju suradnju i prijateljstvo.

Nedavna otkrića i objave zmijastih fibula ponovno su pobudila interes za ovaj zanimljiv oblik pret-povijesnog brončanog nakita. Nešto recentniji nalazi, dakle oni nakon godine 2000., su fibule iz Jokine Glavice, koja je pronađena 2008. godine, nadalje dio fibule iz Dragišića koji je pronađen u iskopavanjima 2003. godine i fibula iz Piramatovaca iz godine 2000. Fragmentirano očuvanu zmijastu dvodijelnu fibulu iz Šopota-Perušića čuva Franjevački samostan u Sinju. Ona je objavljena 2008. godine u katalogu arheološke zbirke sinjskog samostana. Pođimo, dakle kronološkim redom pronalaska odnosno objave zmijastih fibula.

A. Piramatovci, položaj Roguše, grad Skradin, Šibensko-kninska županija

Grobni nalaz uz skeletni ukop; istraživanja Muzeja grada Šibenika godine 2000. Zmijasta je fibula načinjena od brončane žice (promjer nepoznat), patinirana. Na uvijenome luku su tragovi urezanih poprečnih ili kosih snopova ureza. Nožicu čini dvostrana visoka petlja pravokutnoga presjeka, a u nastavku nožice je vodoravno položena plosnata spirala s tri navoja. Igla je bila odlomljena. Dimenzije

SEVERAL EXAMPLES OF TWO-PIECE SERPENTINE FIBULAE FROM DALMATIA

This paper deals with four recently published two-piece serpentine fibulae from Dalmatia, from the central Liburnian area. More recent classification of fibulae was considered as well as their function in the female attire. Fibula from Jokina Glavica was compared with fibulae from Italy regarding certain details.

KEYWORDS: *two-piece serpentine fibula, Jokina Glavica, Dragišić, Šopot-Perušić*

I would like to dedicate this work to my colleague Zdenko Brusić in memory of long-term cooperation and friendship.

Recent discoveries and publications of serpentine fibulae have re-evoked interest in this interesting form of prehistoric jewelry. More recent finds, recovered after the year 2000 are: a fibula from Jokina Glavica found in 2008; a fibula fragment from Dragišić unearthed in the excavations in 2003 and a fibula from Piramatovci found in the year 2000. Partially preserved two-piece serpentine fibula from Šopot-Perušić is kept in the Franciscan Monastery in Sinj. It was published in 2008 in the catalogue of the archaeological collection of the monastery in Sinj. We will present the finds in accordance with the chronological order of discovery i.e. publication of serpentine fibulae.

A. Piramatovci, position Roguše, city of Skradin, Šibenik-Knin county

Grave find in an inhumation burial; excavations by the Šibenik City Museum in the year 2000. Serpentine fibula made of bronze wire (diameter unknown), patinated. There are traces of transversal and slanted incisions on the twisted bow. The foot consists of double-sided high loop with rectangular cross-

nepoznate. Popratni nalaz: brončano dugme. Mjesto čuvanja: Muzej grada Šibenika, Šibenik. Literatura: M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 128, 130, Sl. 73, 1, bilješka 630, 126, Sl. 72: Karta rasprostranjenosti dvodijelnih fibula.

B. Dragišić, općina Vodice, Šibensko-kninska županija (Sl. 1)

Nalaz iz skeletnog groba broj 20. Grob je prema osteološkoj analizi zadržavao kosti najmanje tri odrasle osobe i dvoje djece. Iskopavanje Muzeja grada Šibenika godine 2003. Igla zmiijaste fibula s rupicom za uglavljivanje luka, fragmentirana. U nastavku je rebro, zatim lukovičasta glavica sa šiljkom kojemu nedostaje vrh. Dulj. 69 mm. Popratni nalazi: šest igala od fibula, ulomak nožice čertoza fibule, nožica fibule tipa Baška, luk fibule čertoza tip VII f, narukvica, četiri prstena, dvije ukosnice, spiralno smotani privjesak, fragmentiran košarasti privjesak, ulomak kukice, sedam jantarnih perli, poligonalna facetirana perla. Datacija groba je 1. – 3. st. Mjesto čuvanja: Muzej grada Šibenika, Šibenik. Literatura: D. GLOGOVIĆ, 2014, 22, 42, Br.14, T. 13 a, 13 b.

section, and foot continues with a horizontally laid flat spiral with three coils. The pin was broken off. Dimensions unknown. Accompanying find: bronze button. Kept in the Šibenik City Museum, Šibenik. Bibliography: M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 128, 130, fig. 73, 1, note 630, 126, Sl. 72: Distribution map of two-piece fibulae.

B. Dragišić, Vodice municipality, Šibenik-Knin county (Fig. 1)

Find from an inhumation grave no. 20. Osteological analysis revealed that the grave contained bones of at least three adults and two children; excavations by the Šibenik City Museum in the year 2003. Pin of a serpentine fibula with a hole for attaching the bow, fragmented. A rib is in continuation, and then a bulbous head with a point whose tip is missing. Length 69 mm; Accompanying finds: six pins of fibulae, foot fragment of a *Certosa* fibula, foot fragment of a *Baška* type fibula, bow of a *Certosa* fibula, type VII f, bracelet, four rings, two hairpins, spiral pendant, fragmented basket-shaped pendant, crotchet fragment, seven amber beads, polygonal faceted bead. Dating of the grave: 1st – 3rd centuries. Kept in the Šibenik City Museum, Šibenik. Bibliography: D. GLOGOVIĆ, 2014, 22, 42, Br.14, T. 13 a, 13 b.

SL. 1. / FIG. 1.

Dragišić, grob 20 (iskopavanje M. Mendušića; foto: T. Novak).

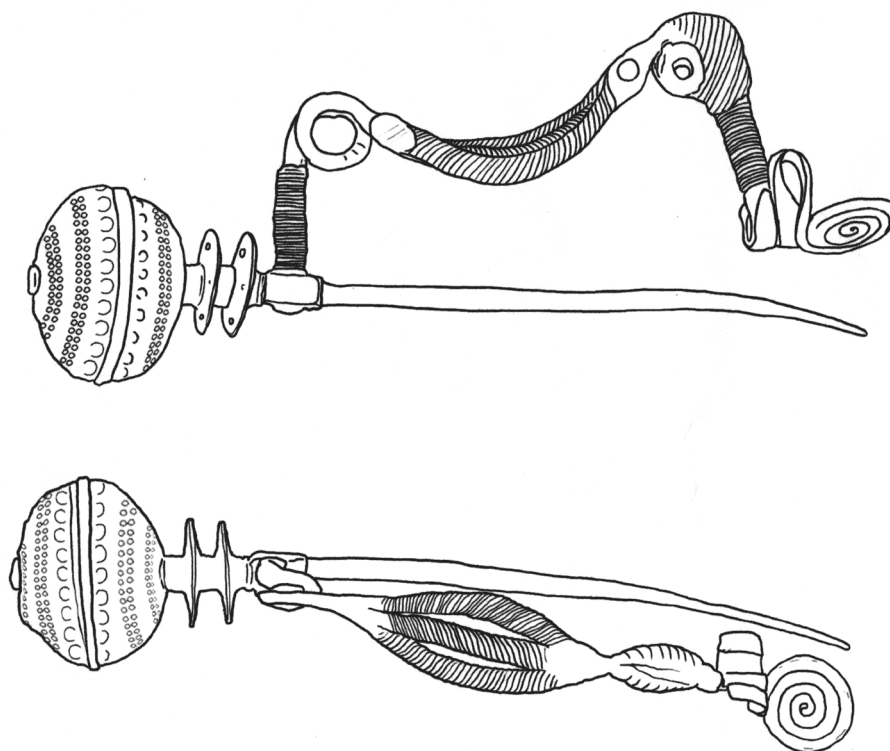
Dragišić, grave 20 (excavations by M. Mendušić; photo by T. Novak).

C. Jokina Glavica, općina Ražanac, Zadarska županija (Sl. 2)

Tumul. Nalaz u paljevinskome grobu u urni broj 2 koja je sadržavala kosti žene od oko 25 do 35 godina starosti. Iskopavanje Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru 2008. godine. Fibula je dobro očuvana. Luk je načinjen od pseudotordirane odnosno tordirane žice. U sredini je sedlasto uvijen i ima proširenje u obliku dvije lateralne šipke. One su nalemljene i zakovane tik do prednje odnosno stražnje petlje i tordirane ili pseudotordirane jednako kao i sredina luka. Na prednjoj je strani spoj šipke i luka dodatno zadebljan. Nožica u obliku petlje se nastavlja vodoravnom spiralom s četiri navoja. Iгла fibule je na zglobu pravokutno oblikovana. Slijede na igli dva poprečna diska s nekoliko rupica i na kraju lagano spljoštena kugla sastavljena od dvije kalote. Kalote su ornamentirane nizovima iskucanih kružića. Dulj.: 13,5 cm; prom. spiralne nožice 1,8 cm; prom. kuglaste glavice na igli 3,2 cm. Mjesto čuvanja: Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Literatura: B. MARIJANOVIĆ, 2012, 23, 43-45, T. 2, 3, 4; 2a, 2b, 1-5; 1-6.

C. Jokina Glavica, Ražanac municipality, Zadar county (Fig. 2)

Tumulus; find in an incineration grave in urn no. 2 which contained bones of a female 25-35 years old; excavations of the Department of Archaeology of the University of Zadar in 2008. Fibula is well preserved. The bow was made of pseudo-twisted i.e. twisted wire. It is saddle-shaped in the middle and has an expansion in form of two lateral rods. They were forged and soldered next to the front and back loop and twisted or pseudo-twisted just like the middle of the bow. Junction of rod and bow was additionally reinforced on the front side. Foot in form of a loop continues into a horizontal spiral with four coils. Pin of the fibula is rectangularly shaped on the joint. There are two transversal discs with several holes on the pin and a slightly flattened globule at the end consisting of two calottes ornamented with rows of embossed circles. Length 13,5 cm; diameter of the spiral foot 1,8 cm; diameter of globular head on the pin 3,2 cm. Kept at the Department of Archaeology of the University of Zadar. Bibliography: B. MARIJANOVIĆ, 2012, 23, 43-45, T. 2, 3, 4; 2a, 2b, 1-5; 1-6.

SL. 2. / FIG. 2.

Jokina Glavica, tumul, grob 2 (crtež: M. Vuković).

Jokina Glavica, tumulus, grave 2 (drawing by M. Vuković).

D. Šopot – Perušić, Grad Benkovac, Zadarska županija (Sl. 3)

Fibuli nedostaje donožni dio luka i noga te vršni dio igle. Luk je sedlasto oblikovan, s po jednom petljom na krajevima udubljenog dijela. Srednji dio luka ukrašen je lažnim uvijanjem (pseudotordiranjem). Ravni dio luka spona uz glavu je neukrašen. Glava igle je lukovičasta, sa šiljkom u obliku vrlo izduženog stošca. Ukrasi na igli izvedeni su urezivanjem. Na lukovici, uokolo osnove šiljka pružaju se kratke kose crtice. Igla je kružnog poprječnog presjeka, s prizmolikim zglobom kroz koji je proveden kraj luka, te s malim diskastim proširenjem između njega i lukovice. Zglob je na bočnim stranama ukrašen po jednim likom u obliku položene klepsidre, a diskasto proširenje i stražnji bridovi uokolo zgloba poprečnim zarezima. Prekrivena je zelenom patinom i mjestimice korodirana. Dulj. srednjeg dijela luka: 7,4 cm; dulj. bočnog dijela luka 6 cm; dulj. igle 7 cm; šir. glave igle 1,4 cm; 24,5 g; bronca. Mjesto čuvanja: Franjevački samostan, Sinj, Arheološka zbirka, inv. ozn. P 279. Literatura: B. ŽUPIĆ, 2008, 50, Br. 57.

D. Šopot – Perušić, city of Benkovac, Zadar county (Fig. 3)

This fibula lacks foot, bow segment next to the foot and tip of the pin. The bow is saddle-shaped, with one loop at each end of the sunken part. Central part of the bow is decorated with false twisting (pseudo-twisting). Flat part of the bow next to the head is undecorated. Pin head is bulbous, with a point in shape of a very elongated cone. The pin is decorated with incisions. Short slanted lines decorate the bulb, around the base of the point. The pin has round cross-section, end of the bow passes through prism-shaped joint. Small disc-shaped expansion is between the end of the bow and the bulb. The joint is decorated on both lateral sides with a lying hourglass, and disc-shaped expansion and back edges around the joint with transversal notches. It is covered with green patina and corroded at places. Length of the central part of the bow 7,4 cm, length of the lateral part of the bow 6 cm, pin length 7 cm, width of pin head 1,4 cm, m 24,5 g; bronze. Kept in the Franciscan Monastery in Sinj, Archaeological Collection, inv. no. P 279. Bibliography: B. ŽUPIĆ, 2008, 50, No. 57.

Sl. 3. / FIG. 3.

Šopot – Perušić. Iz: *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju*.
 Šopot – Perušić. From the *Archaeological Collection of the Franciscan Monastery in Sinj*.

FUNKCIJA, DATIRANJE I RASPROSTRANJENOST ZMIJASTIH DVODIJELNIH FIBULA

U tumulu Jokina Glavica su bile četiri žare s pepelom. Brončani nakit – fibula i igla ne pokazuju tragove izlaganja vatri, dakle fibula je priložena u žaru nakon incineracije. *Sudeći prema okolnostima nalaza, položaju svih žara na samom dnu tumula, te tipološkim značajkama žara i brončanih priloga, jasno je da je riječ o istodobnom pokopu.*¹ Tumul u Jokinoj Glavici u kojem je pronađena fibula već je objavljen i čitav je nalaz u kulturološkome i datacijskome pogledu temeljito obrađen.²

Kosti iz groba broj 20 na Dragišiću u kojem je pronađena samo igla zmijaste dvodijelne fibule indiciraju višekratno sukcesivno pokopavanje kroz dulji vremenski period u istu grobnu jamu. I ostali su grobni prilozi veoma fragmentirani, a *grobna cjelina* s rimskim prstenjem, rimskom narukvicom, jantarnim perlama neodređenoga oblika, starim komadima kao što su fibula tipa Baška i fibula čertoza³ neće nam u ovome slučaju pomoći pri određivanju funkcije prethistorijske zmijaste fibule.

Nekropolu na gradini Dragišić prvi je počeo iskopavati uvaženi kolega Zdenko Brusić. Svoje rezultate je objelodanio 2000. godine.⁴ Oko dvadeset grobova iste je nekropole istražio kasnije Marko Menđušić. Odabrani dio tih nalaza objavila je potpisnica ovoga rada godine 2014.

O zmijastoj fibuli iz Piramatovaca znamo ono što je lani, tj. 2014. godine publicirala Martina Blečić Kavur (vidi gore). Pojednosti o okolnostima nalaza fibule iz Šopota-Perušića nisu poznati, a objavljena je u kataloškom smislu, *lege artis*, tako da je opis ovdje doslovno citiran. Fibula je namjerno deformirana.

Dakle, jedino za fibulu iz Jokine Glavice znamo pouzdano da pripada ženskoj opremi. Donedavno je nedostajalo dokaza za točniju spolnu atribuciju zmijastih dvodijelnih fibula iz Dalmacije, tako da je nalaz iz Jokine Glavice važan doprinos razrješenoj te nedoumice.

Dvodijelne zmijaste fibule s listastim sedlastim lukom privukle su nedavno pažnju Bibe Teržan, a posebno fibule iz Drvara, Bilaja (Bosna i Hercegovina), iz nepoznatog nalazišta, te fibula iz ninsko-

FUNCTION, DATING AND DISTRIBUTION OF TWO-PIECE SERPENTINE FIBULAE

There were four urns with ash in the tumulus in Jokina Glavica. Bronze jewelry consisting of the fibula and pin do not show any traces of being exposed to fire, meaning that fibula was deposited in the urn after incineration. *Judging from the find context, position of all urns at the very bottom of the tumulus, and typological characteristics of urns and bronze grave goods, it is evident that this was a simultaneous burial.*¹ The tumulus in Jokina Glavica in which fibula was found has already been published and the entire find has been thoroughly analyzed in terms of cultural attribution and dating.²

Bones from grave no. 20 in Dragišić which yielded only a pin of a two-piece serpentine fibula indicate to repeated successive burials over a longer period in the same pit. Other grave goods were very fragmented, and *grave unit* with Roman rings, Roman bracelet, amorphous amber beads, old pieces such as a *Baška* type fibula and a *Certosa* fibula³ are not helpful in this case in determining the function of prehistoric serpentine fibula.

Honored colleague Zdenko Brusić started excavating necropolis on Dragišić hillfort and published the results in 2000.⁴ About twenty graves of the same necropolis were excavated subsequently by Marko Menđušić. Selected portion of these finds were published by the author of this paper in 2014 (see note 3).

Information on the serpentine fibula from Piramatovci was published by Martina Blečić – Kavur in 2014 (see above). Details on the circumstances of the discovery of fibula from Šopot-Perušić are unknown, but it was published with all catalogue details, *lege artis*, so that the description was cited literally. The fibula was deformed intentionally.

Only fibula from Jokina Glavica definitely belongs to female attire. Until recently there was not enough evidence for more accurate gender attribution of two-piece serpentine fibulae from Dalmatia so that the find from Jokina Glavica represents an important contribution to better understanding of this issue.

Two-piece serpentine fibulae with foliate saddle-shaped bow have recently attracted the attention of

1 B. MARIJANOVIĆ, 2013, 24, 25.

2 B. MARIJANOVIĆ, 2012, 15-49.

3 D. GLOGOVIĆ, 2014, 41-42, Pl. 13 a, 13 b.

4 Z. BRUSIĆ, 2000, 1-15.

1 B. MARIJANOVIĆ, 2013, 24, 25.

2 B. MARIJANOVIĆ, 2012, 15-49.

3 D. GLOGOVIĆ, 2014, 41-42, Pl. 13 a, 13 b.

4 Z. BRUSIĆ, 2000, 1-15.

ga groba broj 7. Naime, jedan je ulomak odnosno listoliki uvijeni luk zmiјaste fibule nađen u Prečnoj pokraj Novog Mesta u Sloveniji. Grob broj 7 iz Nina diskutiran kod Teržanove ima još i lučnu fibulu, isto kao i grob iz Drvara, pa autorica razrađuje ideju da su se dvodijelne zmiјaste fibule ustvari nosile na glavi za kopčanje nekakvoga naglavoga pokrivala što se odnosi naravno na žensku nošnju.⁵

DATACIJA

Prema usvojenoj kronologiji stariјeg željeznog doba odnosno kasnog brončanoga doba za područje Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije dvodijelne su zmiјaste fibule datirane u 10. / 9. st. pr. Kr.⁶ Fibule iz Piramatovaca, Šopot-Perušića i igla iz Dragišića valja prema tome tako i datirati. Kalibracija radiokarbonske starosti antropoloških ostataka iz grobova na Jokinoj Glavici prema kalendarskim godinama ide od 820. do 760. pr. Kr., što će reći da se pokapanje u tumul desilo u vremenu od zadnje četvrtine devetog do sredine osmoga stoljeća prije nove ere.⁷

RASPROSTRANJENOST

Naša dosadašnja znanja o distribuciji zmiјastih dvodijelnih fibula u hrvatskom primorskome pojasu pokazuju veću gustoću nalaza na području sjevernog dijela liburnskoga područja: Klačenica, Garica, Grižane, Osor, Novalja. Noviji su nalazi dvodijelnih zmiјastih fibula iz okolice Zadra (Jokina Glavica) i Šibenika (Dragišić) ujednačili rasprostiranje zmiјastih fibula po čitavom liburnskom teritoriju. Rijeka Krka u Dalmaciji, koja čini granicu Liburna prema Delmatima, jeste južna granica nalaza dvodijelnih zmiјastih fibula. Bilaj i Drvar u Bosni, Kompolje u Lici, te Prečna kod Novog Mesta (Slovenija) su nalazišta zmiјastih dvodijelnih fibula izvan liburnskoga teritorija.

Biba Teržan, in particular the fibulae from Drvar, Bilaj (Bosnia and Herzegovina), from an unknown findspot, and the fibula from grave no. 7 in Nin. A fragment of a twisted bow of a serpentine fibula was found in Prečna near Novo Mesto in Slovenia.

Grave no. 7 from Nin discussed by B. Teržan also contained a bow fibula as well as a grave from Drvar so that the author considered a hypothesis that two-piece serpentine fibulae were actually worn on the head for fastening some kind of headdress, referring to the female attire.⁵

DATING

In accordance with accepted chronology of the Early Iron Age i.e. Late Bronze Age for the area of the Croatian Littoral and northern Dalmatia two-piece serpentine fibulae have been dated to the 10th and 9th century BC.⁶ Therefore fibulae from Piramatovci, Šopot-Perušić and pin from Dragišić should be dated accordingly. Calibration of radiocarbon age of anthropological remains from graves on Jokina Glavica in accordance with the calendar years is set from 820 to 760 BC meaning that burial in the tumulus happened from the last quarter of the 9th to the mid-8th century BC.⁷

DISTRIBUTION

Our previous knowledge on distribution of the two-piece serpentine fibulae in the Croatian coastal zone indicates to higher density of finds in the region of the northern part of the Liburnian area: Klačenica, Garica, Grižane, Osor, Novalja. Recent finds of two-piece serpentine fibulae from the surroundings of Zadar (Jokina Glavica) and Šibenik (Dragišić) have equalized distribution of serpentine fibulae in the entire Liburnian territory. The Krka river in Dalmatia which marks a boundary of the Liburnians towards the Delmatae is the southern border of the finds of two-piece serpentine fibulae. Bilaj and Drvar in Bosnia, Kompolje in Lika, and Prečna near Novo Mesto (Slovenia) are findspots of two-piece serpentine fibulae outside the Liburnian territory.

5 B. TERŽAN, 2009, 216, Sl. 22, 1, 218, Sl. 4, 1-5, 219-227.

6 D. GLOGOVIĆ, 1989, 19, 40, Sl. 9; M. BLEČIĆ-KAVUR, 2014, 120, 121.

7 B. MARIJANOVIĆ, 2012, 35.

5 B. TERŽAN, 2009, 216, Sl. 22, 1, 218, Sl. 4, 1-5, 219-227.

6 D. GLOGOVIĆ, 1989, 19, 40, Sl. 9; M. BLEČIĆ-KAVUR, 2014, 120, 121.

7 B. MARIJANOVIĆ, 2012, 35.

Igla sa šiljkom iz Dragišića i igla fibule iz Šopot-Perušića uklapaju se dobro u tezu koju zastupa Blečić Kavur. Zmijaste su fibule s ovim oblikom igle – to je kod Blečić-Kavur *II* varijanta, usmjerene na srednju odnosno sjevernu Dalmaciju zajedno s bosanskom fibulom iz Drvara. Zmijaste fibule varijante *I* iz Hrvatskoga primorja i s Kvarnerskih otoka imaju pretežno kuglastu ili lukovičastu glavicu na igli.⁸ Fibula iz Bilaja ima disk na kraju igle.⁹ Zmijasta fibula iz Jokine Glavice je unikatan oblik, iako ona u osnovi kombinira poznate oblikovne elemente kao što je tordiranje odnosno lažno tordiranje, kao što vidimo na primjeru fibula iz Šopot-Perušića i Benkovca. Nožicu u obliku petlje s horizontalnom spiralom imamo na dvodijeljenim zmijastim fibulama iz Klačenice, Grižana, Pirmatovca, jednako tako i kod velike fibule iz Benkovca. Proširivanje sedlastoga luka kod fibule iz Jokine Glavice slijedi težnju ka romboidnom ili ovalnom obliku sredine luka. Mislim na fibule iz Drvara, nepoznatog nalazišta (Split), Nina – grob 7 te Bilaja i Garice.¹⁰

Fulvia Lo Schiavo je u ogromnom korpusu talijanskih i sicilskih brončanih fibula izdvojila vrstu fibula s lukom *a carrettino* kod kojih je uvijeni luk načinjen kao pravokutni okvir.¹¹ Prva je pomisao bila da bi se fibula iz Jokine Glavice mogla eventualno povezati s ovim tipom luka. No, sredina luka teži ovalnome obliku, tako da je ona formalno bliža fibulama iz Bilaja, Nina – grob 7, Drvara te fibuli iz nepoznatog nalazišta (Split).

Igla na fibuli iz Jokine Glavice je isto tako netipični oblik za zmijaste fibule iz Dalmacije. Vraćam se ponovno fibuli iz Italije koju objavljuje Sundwall, a reproducirana je u članku iz 1988. kao usporedba s fibulom odnosno ulomkom fibule iz Osora. Kako vidimo igla te fibule ima veliku okruglu glavu s iskucanim kružićima.¹² U Sundwallovoj je knjizi spomenuta još jedna fibula s istim oblikom glavice iz Alfedene (Samnium).¹³ Kod talijanskih fibula s ravnom iglom ne nalazimo diskove ispod okrugle glavice koje bismo mogli paralelizirati s fibulom iz Jokine Glavice. Taj je ukrasni element uglavnom reduciran na dvostruko rebro ispod igle.¹⁴

A pin with a point from Dragišić and pin of the fibula from Šopot-Perušić correspond well to the thesis proposed by M. Blečić-Kavur. Serpentine fibulae with this form of pin – variant *II* according to Blečić-Kavur, are concentrated in central and northern Dalmatia together with the Bosnian fibula from Drvar. Serpentine fibulae, variant *I* from Croatian Littoral and Kvarner islands usually have globular or bulbous head on the pin.⁸ The fibula from Bilaj has a disc at the end of the pin.⁹

Serpentine fibula from Jokina Glavica has a unique form, although it basically combines known morphological elements such as twisting i.e. pseudo-twisting, as we can see on the example of fibulae from Šopot-Perušić and Benkovac. Foot in shape of a loop with horizontal spiral can be found on two-piece serpentine fibulae from Klačenica, Grižan, Pirmatovci, nad on a big fibula from Benkovac. Expanding of the saddle-shaped bow on fibula from Jokina Glavica follows the aspiration towards rhomboidal or oval form of the middle of the bow. I refer to fibulae from Drvar, unknown findspot (Split), Nin (grave no. 7), Bilaj and Garica.¹⁰

Among a vast number of Italian and Sicilian bronze fibulae Fulvia Lo Schiavo distinguished a fibula type with “*a carrettino*” bow where a twisted bow was made in shape of a rectangular frame.¹¹ The first association for the fibula from Jokina Glavica was this bow type. However the middle of the bow is closer to oval shape so that it is formally closer to fibulae from Bilaj, Nin – grave 7, Drvar and fibula from an unknown findspot (Split).

Pin on the fibula from Jokina Glavica is also atypical for serpentine fibulae from Dalmatia. I will mention once more the fibula from Italy published by Sundwall, reproduced in an article from 1988 as a comparison with a fibula (actually its fragment) from Osor. Pin of this fibula has a big round head with embossed circles.¹² Another fibula with the same shape of the head was mentioned in the Sundwall's book originating from Alfedena (Samnium).¹³ On the Italian fibulae with flat pin we do not find discs under the round head which may be used as parallels with the fibula from Jokina Glavica. This decorative element is mostly reduced to a double rib under the pin.¹⁴

8 M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, Sl. 71.

9 R. DRECHSLER-BIŽIĆ, 1962, 304, T.1, Sl. 3.

10 D. GLOGOVIĆ, 1988, T.1, 1. 3. 4; 2, 1.3.

11 F. LO SCHIAVO, 2010, 652-657.

12 D. GLOGOVIĆ, 1988, T. 3, 5.

13 J. SUNDWALL, 1943, 159.

14 D. GLOGOVIĆ, 1988, T. 3, 5.

8 M. BLEČIĆ KAVUR, 2014, 125, Sl. 71.

9 R. DRECHSLER-BIŽIĆ, 1962, 304, T.1, Sl. 3.

10 D. GLOGOVIĆ, 1988, T.1, 1. 3. 4; 2, 1.3.

11 F. LO SCHIAVO, 2010, 652-657.

12 D. GLOGOVIĆ, 1988, T. 3, 5.

13 J. SUNDWALL, 1943, 159.

14 D. GLOGOVIĆ, 1988, T. 3, 5.

Donekle zadovoljavajuća analogija za nalaz iz Jokine Glavice pojavila se 1999. godine u katalogu izložbe o Picenima koja je bila postavljena u Frankfurtu (Njemačka). To je zmijasta fibula iz Celana di Paludi (Abruzzo). Fibula ima mali spiralni disk na nožici, osim toga podebljanu i tordiranu stražnju petlju luka, što imamo na prednjoj petlji naše fibule, također igla ima veliku spljošteno-kuglastu glavicu s kružnim urezima.¹⁵ Fotografija u citiranom katalogu nije nažalost dovoljno oštra, pa je ne reproduciram. Zmijasta je fibula bila u tumulu u ženskome grobu zajedno s još jednom lučnom fibulom, što je zanimljiva koincidencija s grobom broj 7 iz Nina.

Objekti ove talijanske fibule su oblici tipični za prijelaz iz kraja brončanog doba u rano željezno doba grupe Piediluco-Contigliano i Goluzzo reprezentiran materijalom iz poznatih ostava na području između Sabina, Ternija i Etrurije. Važno je također istaći da je spomenuti grob u Celanu di Paludi iz Picenuma datiran pomoću ¹⁴C metode u vrijeme između 1016. – 834. pr. Kr.¹⁶

Novi i dragocjeni datumi zmijastih dvodijelnih fibula iz Hrvatske i iz Picenuma u Italiji dobiveni prirodnoznantvenim postupcima nisu bitno utjecali na datiranje dvodijelnih zmijastih fibula na terenu *Caput Adriae*, u liburnskom i japodskom kasnom brončanom odnosno ranom željeznom dobu.

Stariju teoriju o zmijastim fibulama kao muškome predmetu koja se bazirala na muškim grobovima s Apeninskog poluotoka¹⁷ sudeći po grobu iz Celana di Paludi valja korigirati, a primjerom fibule iz Jokine Glavice ovaj ispravak ide u korist *liburnskih dama*.

Partially satisfying parallel for the find from Jokina Glavica appeared in 1999 in the catalogue of an exhibition on Piceni set up in Frankfurt. It is a serpentine fibula from Celano di Paludi (Abruzzo). The fibula has a small spiral disk on the foot, and a thickened and twisted back loop of the bow, identical to the front loop of our fibula, also the pin has a large flattened-globular head with round incisions.¹⁵ Unfortunately the photograph in the cited catalogue is not sharp enough so I will not reproduce it. Serpentine fibula was in a tumulus in a female grave together with another bow fibula which is an interesting coincidence with grave no. 7 from Nin.

Both these Italian fibulae are forms typical of the transition from the Late Bronze Age to Early Iron Age of the group Piediluco-Contigliano and Goluzzo represented by the finds from hoards in the area between Sabino, Terni and Etruria. It is also worth emphasizing that the mentioned grave from Celano di Paludi from Picenum was dated by using the ¹⁴C method to the period between 1016 – 834 BC.¹⁶ New and precious dates for two-piece serpentine fibulae from Croatia and Picenum in Italy acquired by using natural sciences methods have not significantly affected dating of two-piece serpentine fibulae in the *Caput Adriae* region, in the Liburnian and Japodian Late Bronze and Early Iron Age.

Earlier theory on serpentine fibulae as a male object based on male graves from the Apennine Peninsula¹⁷ should be corrected on the basis of the grave from Celano di Paludi. This correction is in favour of the *Liburnian ladies* judging from the fibula from Jokina Glavica.

Translation: Marija Kostić

15 DIE PICENER, EIN VOLK EUROPAS, 1999, 183, 184, Sl. 5.

16 V. d'ERCOLE, 1999, 42, 43.

17 D. GLOGOVIĆ, 1988, 7, bilj. 8; B. TERŽAN, 2009, 216, bilj. 10.

15 DIE PICENER, EIN VOLK EUROPAS, 1999, 183, 184, Sl. 5.

16 V. d'ERCOLE, 1999, 42, 43.

17 D. GLOGOVIĆ, 1988, 7, note 8; B. TERŽAN, 2009, 216, note 10.

LITERATURA / REFERENCES

- BLEČIĆ KAVUR, M., 2014. – Martina Blečić Kavur, *Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu, 11, Zagreb.
- BRUSIĆ, Z., 2000. – Zdenko Brusić, Nekropola gradine kod Dragišića, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 38(25), Zadar, 1-15.
- d'ERCOLE, V., 1999. – Vincenzo d'Ercole, Die Nekropole in Paludi di Celano im Fucinogebiet, u/in: *Die Picener, Ein Volk Europas*, Frankfurt, 42-44.
- DIE PICENER, EIN VOLK EUROPAS, 1999. – *Die Picener ein Volk europas* (katalog izložbe), Frankfurt.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R., 1962. – Ružica Drechsler-Bižić, Japodske dvodelne fibule tipa Prozor, *Arheološki radovi i rasprave*, 2, Zagreb, 295-312.
- GLOGOVIĆ, D., 1988. – Dunja Glogović, Dvodijelne zmijaste fibule iz Jugoslavije, *Diadora*, 10, Zadar, 5-19.
- GLOGOVIĆ, D., 1989. – Dunja Glogović, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu, Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci*, Zagreb.
- GLOGOVIĆ, D., 2003. – Dunja Glogović, *Die Fibeln im kroatischen Küstengebiet*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, 13. Band, Stuttgart.
- GLOGOVIĆ, D., 2014. – Dunja Glogović, *The Fifth Phase of the Iron Age of Liburnia and the Cemetery of the Hillfort of Dragišić*, BAR International Series 2986, Oxford.
- LO SCHIAVO, F., 2010. – Fulvia Lo Schiavo, *Le Fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dell'età del bronzo recente al VI secolo a.C.*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, 14. Band, Stuttgart.
- MARIJANOVIĆ, B., 2012. – Brunislav Marijanović, Jokina glavica – Prapovijesni grobovi, u/in: *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra*, (ur.: B. Marijanović), Zadar, 15-49.
- MARIJANOVIĆ, B., 2013. – Brunislav Marijanović, Tumuli iz Krneze i Podvršja, u/in: *50 godina Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru*, Zadar, 24-25.
- SUNDWALL, J., 1943. – Johannes Sundwall, *Die Älteren italischen Fibeln*, Berlin.
- TERŽAN, B., 2009. – Biba Teržan, Japodska nevesta iz okolice Novega Mesta, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Ser. 3, 42, Zagreb, 213-227.
- ŽUPIĆ, B., 2008. – Branimir Župić, Prapovijesni predmeti, u/in: *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju* (ur./ed.: M. Topić), Sinj, 29-70.